

UOT-811.512.162

Səhifə: 101-106

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2026.1.101>

Ramilə Süleymanova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ramile_suleymanova@list.ru

ORTA ƏSRLƏR YAZILI MƏNBƏLƏRİNDƏ İSMİN HAL VƏ XƏBƏRLİK ƏLAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Xalq dilinin təzahür formalarından biri ədəbi dildir. Azərbaycan ədəbi dili bütün dövr və mərhələlər üzrə eyni olmayan norma xüsusiyyətləri ilə xarakterizə olunur. Özünəməxsus norma keyfiyyəti dilin bütün səviyyələrini – fonetika, leksika, morfolojiya və sintaksisi əhatə edir. Bunların bir hissəsi müasir ədəbi-kommunikativ sistem üçün arxaikləşsə də, bütövlükdə Azərbaycan dilinin fonetik, leksik-semantik və qrammatik quruluşu ciddi dəyişikliyə uğramamışdır. Ümumiyyətlə, hansı dövrə aid olmasından asılı olmayaraq norma yenilənir, başqası ilə əvəz olunur. Nəticədə bir yüzillik üçün norma sayılan bu və ya digər xüsusiyyət növbəti yüzilliklərdə işlənməyə bilər. Bəzi arxaik xüsusiyyətlər qohum türk dillərinin materialı kimi aktual qalsa da, Azərbaycan türkcəsində onların işlənmə dairəsi şivələrə doğru daralmışdır. Odur ki, həm şivələr, həm də orta əsrlər yazılı abidələri Azərbaycan dilinin tarixi üçün əvəzəlməz mənbələrdən sayılır.

Azərbaycan dilinin orta əsrlər yazılı mənbələrində morfoloji quruluş xüsusiyyətləri baxımından müasir dilimiz ilə müqayisədə ciddi fərqlənmələr özünü göstərmir. Hal kateqoriyası qrammatik məzmunu və formal göstəriciləri baxımından dilimizin tarixi inkişafı boyu əsasən sabit qalsa da, bəzi fərqlilikləri də ehtiva edir. Yiyəlik halın müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildiren növləri ilə yanaşı şəkilçisiz və tam formalı ifadə variantları özünü göstərir. XIII-XIV yüzillərə aid mənbələrdə yiyəlik halın dodaqlanan saitli variantları norma hüququnda çıxış edir. Mənsubiyyət kateqoriyasının morfoloji əlamətindən sonra təsirlik hal sonluğu çox az halda müşahidə olunur. Yiyəlik və təsirlik hallarda ədəbi dil normasından kənara çıxmalar, yaxud kənar təsirlər müşahidə olunur. Qədim yönlük-istiqlalət halın şəkilçisinə rast gəlinir. Yönlük və təsirlik hal şəkilçiləri bəzi mənbələrdə arxa sıra, ön sıra ahəngindən asılı olmayaraq bir variantda işlənir.

Açar sözlər: forma, hallar, norma, morfoloji xüsusiyyətlər, şəkilçilər, ahəng.

Giriş: Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi tarixən də altı halın varlığından bəhs etmək mümkündür. Bununla belə, dil tarixçiləri birləşik-vasitə adlandırılan qrammatik halın varlığını da qeyd edir. Adlıq halın qrammatik funksional təbiəti bütün türk dillərində eynidir. Orta əsrlər yazılı abidələrində də ismin adlıq halı canlı və cansız varlığı, hadisəni adlandırmağa xidmət edir. Dəli Qarçar aydır [8, s.57]. Qanı gəflət şərabından bir ayıq [10, s.54]. Vəzirlər məsləhət gördü sözünü [8, s.33].

Sonrakı dövrlərdən fərqli olaraq orta əsrlər yazılı abidələrinin dilində yiyəlik halın bir neçə ifadə forması özünü göstərir. Şəkilçi formalar özünəməxsus işlənmə xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi, yiyəlik halın sait və samit sonluqlu sözlərə əlavə olunma fərqlərini əks etdirən tam və yarımçıq formaları işlənir. Müasir Azərbaycan dilindən fərqli olaraq orta əsrlər yazılı abidələrində müəyyən yiyəlik halın -nın, -niñ, -nun, -nün, -in, -in, -un, -ün əlamətlərinin fonetik tərkibində “sağır nun” samiti iştirak edir. Ulu oğlının adı Əgrək idi [8, s.110; oğlının]. Qazan bəgin qartaşı Qaragünə çapar yetdi [8, s.49; bəgin]. Şahənşah dedi: Ey canım parası, Ki, sənə gözümün ağı, qarası [1, s.38; gözümün]. Doqquzunun başın kədi o dilbər [1, s.24; doqquzunun]. Dilbərün yolunda, ey salik, ikilik pərdədür [10, s.204; dilbərün].

Həbibün tələtidür mahi-xavər [10, s.204; həbibün]. Müşahidələr göstərir ki, Nəsimi qəzəllərinin dilində yiyəlik halın dodaqlanan saitli -uñ, -üñ variantları norma hüququndadır və XIII-XIV əsrlər Şirvan şivəsinin koyne xüsusiyyətini əks etdirir. “Dastani-Əhməd Hərami” və “Kitabi-Dədə Qorqud” abidələrində isə dodaq saitli şəkilçi formalar müşahidə edilmir. Xətəidə: Möminin aynası duman gərəkməz [11, s.310; möminin]. Cahanşah Həqiqidə: Cənnətin kuyindəsən məşuqeyi-pünhan dedi [7, s.100; cənnətin]. Füzulidə: Qanda olsam ey pəri, könlüm sənin yanındadır [3, s.28; sənin].

Qeyri-müəyyən yiyəlik hal növü müəyyənlik bildirən yiyəlik haldan fərqli olaraq konkretlik bildirmir. Bu cür sözlərin qrammatik mənasında, bir qayda olaraq, ümumilik ehtiva olunur. Ər yükü gövhərdir, saman gərəkməz [11, s.311; ər yükü]. Eşq atəşinə budur əlamət [4, s.25; eşq atəşi]. Ta biləsən bu surətin hüsnü nədir, cəmalı nə? [7, s. 88; surətin hüsnü]. Anın dil zikrini etmək gərəkdir [1, s.15; dil zikri]. Eşq əlindən gəl, şərabi-səlsəbilü gövhər iç [10, s.114; eşq əlindən]. Oğuz bəgləri ilə Tondaz sağa dəpdə [8, s.76; oğuz bəgləri]. Aslan yatağı üzərinə gəldilər [8, s.98; Aslan yatağı]. “Kitabi-Dədə Qorqud”da eyni birləşmə daxilində eyni söz həm müəyyən, həm də qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlənir: Qazan qardaşı Qaragünə-Qazanın qardaşı Qaragünə [8, s.99]. Müasir Azərbaycan dilində olduğu kimi, orta əsrlər yazılı abidələrində də birinci şəxsin tək və cəmini bildirən əvəzlilər ismin yiyəlik halında ənənəvi -in şəkilçi yox, -im əlaməti ilə işlənir. Məsələn: Bənim şəhrimə əzm edərmisən sən? [1, s.55; bənim].

Yiyəlik halın digər forması mənsubiyyət şəkilçili (və qrammatik məzmunlu) leksik vahidlərdə özünü göstərir. Burada yiyəlik hal şəkilçiləri işlənməsə də sahiblik, yiyəlik anlayışı ehtiva olunur. Ayağın torpağıdır həqq əhlinin başında tac [11, s.60; ayağın-ayağının]. Güclü belim qüvvəti, canım oğul”, “Qarannu gözlərim aydını oğul” [8, s.75; belim-belimün qüvvəti, gözlərim-gözlərimin aydını]. Bəru gəlgil başım bəxti, evim təxti (“Kitabi-Dədə Qorqud”da; başım-başımın bəxti, evim-evimin təxti). İki aləmün vücudi ayağın tozinə dəgməz [10, s.326; ayağın-ayağının tozinə].

Yiyəlik halın tam və yarımçıq formaları sait və samitlə qurtaran leksemlərə əlavə olunur. Orta əsrlər yazılı mənbələrində tam forma – -nın şəkilçisi samitlə bitən sözlərə də qoşulur. Fələknin gərdeşindən tadü fəryad [11, s.32; fələknin]. Didəmnü zarü –giryan eyləyən şah [11, s.155]. Oğuz qrupu türk dillərindən fərqli olaraq qıpçaq, bulqar, karluq-uyğur qruplarında yiyəlik halda yalnız tam şəkilçili forma işlənir. Məsələn: özbək dilində: kitobnin, qazax dilində: juldızın/juldızdın, altay dilində: koçkornın “qoyunun» və s. Müvafiq yiyəlik hal formasının Azərbaycan ədəbi dilində yan təsir olmaq ehtimalı da var. T.Hacıyev yazır: “...elə hallar ola bilər ki, ədəbi dil normasında bəzi ünsürlər kənardan düşsün, dilin öz daxili sistemindən gəlməsin. Məsələn, XV-XVI əsrlərdə ədəbi dilimizdə işlənən hal şəkilçiləri (-ğa, -nı, -dın) başqa türk dillərindən, cağataycadan alınmadır. Başqa bir ədəbi dilin materialı kimi hazır götürülmədir. Ərəb, fars dillərindən ədəbi dil dairəsində fəaliyyət göstərən, xalq dilinə girə bilməyən söz və söz birləşmələri (izafətlər), yaxud XX əsrin əvvəllərində müxtəlif üslubların materialı kimi istifadə olunan Türkiyə türkcəsi elementləri də bu qəbildəndir” [5, s.26].

Yönlük hal da müasir Azərbaycan dilindəki kimi -a, -ə, -ya, -yə şəkilçiləri ilə düzəlir. Eşidənlər bulur dərmanı dərde [1, s. 66; dərde]. Bir növ ilə oldu xəlqə rüsva [4, s.39; xəlqə]. Dilbəra, dərdimə dərman səndən özgə kimsə yox [11, s. 30; dərdimə]. Bu hüsnü surətə həm xəttü xal beylə gərək [7, s.48; surətə]. Qazana bu söz xoş gəldi [8, s.46; Qazana]. Mişkin saçınla can ilə sevdəyə düşməyən [10, s.224; sevdəyə]. Nümunələr içərisində yönlük halın morfoloji əlaməti yalnız Nəsimi şeirində fərqli şəkildə, ahəng qanunundan asılı olmayaraq dilönü saitli variantda işlənir (sevdə- sevdəyə).

Tədqiqatlarda yönəlmə-istiqlamət, yaxud yönlük-istiqlamət kimi adlandırılan hal formasının Orxon-Yenisey abidələrində işləndiyi məlumdur: ilqerü “şərqə”, birqerü “cənuba”, kağanğaru “xaqana tərəf”, ebqerü “evə tərəf” [bax: 12, s.94] və s. Tarixi inkişaf nəticəsində şəkil dəyişikliyinə uğramış -aru, -ru, -rı formaları yazılı abidələrimizdə bəzi sözlərin tərkibində işlənir. Taşra- Qazan hələlin əlin tutub taşra çıxar (Kitabi-Dədə Qorqud). Yuqarı- Bən yuqarı qulpa yapışuram (Kitabi-Dədə Qorqud). Xancaru “hara” -Xancaru baxsam gözümdə yer yüzü sudur mana [11, s.17].

Azərbaycan dilinin orta əsr mənbələrində təsirlik hal -ı, -i, -u, -ü, -yı, -yi, -yu, -yü şəkilçiləri ilə təmsil olunur. Qızlar bu qaftanla məni tanıdılar [8; s. 26, 65; məni], Oğlanı ata bindirdilər [8, s.39; oğlanı]. Borcluyı borcından qurtardı [8, s.35]. Şahənşah danladı işbu xəyalı [1, s.26; xəyalı]. Ərliyini isbat etdin, Dədəm xoş gəldin, xoş gəldin [11, s.329; ərliyini]. Vəslüni arzularam, dəxi bütün yanərəm [10, s.129; Nəsimi, vəslüni]. Yaxdı Həqiqini qəmi-eşqin fəraq ilə [7, s.67; Həqiqini]. Ahəng qanunundan asılı olmadan təsirlik hal şəkilçisinin dilönü saitli variantının işləndiyi müşahidə olunur: Çün on kişi bu hali böylə gördi... [1, s.18; hali]. Mənsubiyyət şəkilçisindən sonra təsirlik halın morfoloji əlaməti, bir qayda olaraq, işlənmir. Bu cür dil faktına orta əsrlər mənbələri ilə yanaşı XIX əsr və XX əsrin əvvəllərinə aid şeir dilində təsadüf edilir. Fil yükün yüklətmə, qarınca çəkməz [11, s.327; yükün]. Seyr et özgə ərənlərin görəsən [11, s.327; ərənlərin]. “Dastani-Əhməd Hərami”də: Güləndamın sözün şahə ilətdi [1, s.38]. Ağalar dedigin tutmaq gərəkdir [1, s.44]. Nəsimidə: Kimsə halın bilməz anun üstə hali bəndədür [10, s.203; halın]. Füzulidə: Bimarının istədi əlacın [4; s.15, 62; əlacın]. Qazanın qızın ərləklə alan... Qaragünə oğlu Qarabudaq çapar yetdi [8, s.49; qızın]. Atın çapıb səgirdir [1, s.54; atın]. Mənsubiyyət şəkilçisindən sonra təsirlik hal sonluğunun işləndiyinə çox az halda təsadüf edilir. Əzəldən canımı qurban verərdim [11, s.78; canım]. Bu qədim dil xüsusiyyətini Orxon-Yenisey abidələrində müşahidə etmək olur: süçiq sabın (şirin sözlərini), ilin, törüsün (dövlətini, qanununu), kanın (atasını), süsün (qoşununu), ebin [2, s.30; evini].

Müasir Azərbaycan dilindən fərqli olaraq saitlə bitən sözlər təsirlik halın -yı, -yi şəkilçisini qəbul edir. Ey həvəs eyləyən kişi bəndən eşit bu nüktəyi [10, s.27, 517; Nəsimidə]. Samit sonluqlu sözlərdən sonra təsirlik halın tam variantına orta əsrlər mənbələrində təsadüf olunur. Tiği eşqin yürəgimni səd hezaran parələr [11, s.35; yürəgimni]. Cümlələni yarlıgayan kamil insanım, mədəd [11, s.33; cümlələni], Tigi cəfa ilə bağrımmı parə-parə qılır [7, s.26; bağrımmı].

Təsirlik halın qeyri-müəyyənlik forması konkretlik bildirmir. Quş uçurub, ağ avlayub, öldirə görgil [8, s.375; quş-quşu, av-avı]. Qələm əldə, yazar yazı [1, s.21; yazı-yazını]. Sərsəri girmə meydana, Aşiq, səndən yol istərlər [11, s.325; yol-yolu]. Çıqar pambıq qulağundan, gözün aç [10, s.160; pambıq-pambığı].

Yerlik halın -da, -də morfoloji əlaməti orta əsrlər mənbələrində norma xüsusiyyətidir. Eşqi-rüxündə dilbərini ol irişür murada kim [7, s.85; rüxündə]. Nüçüm elmində də qadirdi qayət [1, s.17; elmində]. Həq bilür kim, ta əbəd könlümdə vardır ol həvəs [11, s. 94; könlümdə]. Bu xəstə Nəsimi gör yolunda can qalır fəda [10, s.145; yolunda]. Çəməndə hərzə bitən sərvə-bustani nədə [8, s.145; çəməndə]. Oğuzda bir yigit vardı [8, s.110; Oğuzda]. Ol obada bir yaxşı-xub yigit sayru düşmüş idi [8, s.79; obada].

Çıxışlıq halın norması isə -dan, -dən şəkilçisi ilə müəyyən edilir. Ağ-boz atın üzərindən yerə engil [8, s.11; üzərindən]. Arslanlardan yana yüz tutdu getdi [1, s.75; arslanlardan]. Ondən sonra bizim ilə olasan mehman, dedilər [11, s.326; ondən]. Zərbəndən dedün kim, qurtulam, Səbr edər, isəm böhtanə bən [10, s.149; zərbəndən]. İçmüşəm yarın ləbindən layəzalın xəmrini [7, s.71; ləbindən].

Xətəi şeirlərində Azərbaycan dilinin çıxışlıq hal şəkilçisi yerinə bəzən fars dilinə məxsus qrammatik göstəricidən istifadə edilir. Ancaq belə əvəzlənmə orta əsrlər mənbələrində geniş yayılmış hal deyildir. Məsələn: Sübh oldu, dedim irişmədi bad, Uşşaqi məgər çıxardı əz yad [11, s.242]. Nümunənin ikinci misrasının sonunda farscanın sözünü işlənməmişdir. Fars dilinə aid əz sözünü Azərbaycan dilində -dan, -dən çıxışlıq hal şəkilçisinin qrammatik mənasına uyğundur. Verilmiş nümunədə yad dilə aid ünsürdən üslubi məqsədlə istifadə edilir. Sonuncu misranın axırında işlənen yad sözü əvvəlki misra ilə qafiyəlilik yaradan sözdür (bad-yad). Yad sözünün çıxışlıq hal şəkilçisi ilə işlənməsi fonetik tərkibin uyğunluğuna maneə olduğu üçün əz sözünü ondən əvvəl gəlir: bad və əz yad.

Orta əsrlər mənbələrində halların əvəzlənməsi geniş yayılmış qrammatik göstəricilərdəndir. Yönlük halın yerlik halı əvəz etməsi müşahidə olunur. Qara yerin üzərinə ağ otaqların dikdirmişdi (“Kitabi-Dədə Qorqud”da; üzərinə-üzərində). Yerlik hal çıxışlıq hal əvəz edir. Məsələn: “Yüzində, todağında öpən ilək oğlu Alp Ərən çapar yetdi” (yüzində, todağında- üzündən, dodağından).
Xəbərlək

şəkilçiləri Azərbaycan dilinin inkişafı boyu əsasən sabit fonetik tərkib və qrammatik məzmun ilə səciyyələnir. Orta əsrlər yazılı abidələrimizdə xəbərlik kateqoriyasının morfoloji əlamətləri şəxslər üzrə aşağıdakı kimi özünü göstərir:

I şəxsin qrammatik norması samit və sait sonluqlu sözlərdən sonra müvafiq olaraq -am, -əm, -yam, -yəm əlamətinin işlənməsidir. Bağbörə bəg oğlu Bamsı Beyrək dedikləri mənəm. Əmma mən Banıçıçəgin dadısıyam [8, s.54; mənəm, dadısıyam]. Bənəm güzbüz yağları dağıdan [1, s. 23; bənəm]. Mənəm bir tən vəleykin can anındır [11, s. 56; mənəm]. Şol şəmi gör ki, narinə pərvanəyəm yenə, Baş oynamaqda yoluna mərdanəyəm yenə [9, s.123; pərvanəyəm, mərdanəyəm]. Mənəm ki, qafiləsalari-karivani-qəməm [3, s. 270- mənəm, qəməm]. Xəbərlik şəkilçisinin ahəng qanununa tabe olmayan dilönü saitli variantda iştirakı müşahidə olunur. Talibi-yarəm əzəldən, yara müştəqam yenə, Cənnətin kuyində ol dildara müştəqam yenə [7, s. 91; talibi yarəm].

II şəxsdə şəkilçi paradigması abidələrin dilində -san, -sən əlaməti ilə təmsil olunur. Oğuzda kimün nəsisən [8, s. 54]. Müasir dilimizdə fərqli olaraq şəkilçinin fonetik tərkibində velyar n samiti iştirak edir. Dilbərən yolunda gər əhlisən olgil canfəda [7, s. 31; əhlisən]. İsayi-zəmanü xoş nəfəssən, Kim qalsa piyadə, sən fərəssən [11, s. 239; nəfəssən, fərəssən]. Əgər süsənləyin əbkəm deyilsən, nitqə gəl, söylə [9, s. 56]. Sən nə afətsən mənə, ey əqli –bədfərcam, kim, Bulmaq olmaz sürəti-qürbündə asari-nişat [4, s. 290- afətsən].

II şəxsin xəbərlik şəkilçisi sırasında norma olmayan variant qapalı saitli -sın, -sin formasıdır. Nə yerdənsin, səni heç kimsə bilməz, Məgər cənnət kibi hüddül-vətənsin? [yerdənsin, vətənsin; 9, s. 203]. Morfoloji əlamət Azərbaycan dilinin ayrım şivəsində müşahidə olunur: tələbəsin, burdasın və s.).

III şəxsin xəbərlik əlaməti ikili formada üzə çıxır:

a) -dır, -dir, -dur, -dür şəkilçiləri. Anın hikmətləri qullara boldur [1, s. 15; boldur]. Əbübəkr, Ömər, Osman, Əlidir, Eyi dirliklidir bular Vəlidir [1, s. 16; Əlidir, Vəlidir]. Mənəm bir tən, vəleykin can anındır; kələmin ismi Qurandır, hədis Allahü-Əkbərdir [11, s. 56, 81- anındır, Qurandır, Əkbərdir]. Zülfü rüxsarındadır nuri-hicabi könlümün [7, s. 51- rüxsarındadır]. Həmin budur nəzər, ey şahı-mən, rəvayəti-eşq [7, s. 47]. Ey Füzuli, qəddimiz qıldı fələk xəmə, yəni, Vəqtdir çıxmağa dünya qapısından, əyilin [4, s. 117; Vəqtdir]. Həbibim fəsli-güldür bu, axar sular bulanmazmı [4, s. 134; fəsli-güldür]. Məna bu yaradan ölüm yoqdur [8, s. 39; yoqdur]. Ğəməzəsi bimarı, eyni natəvandır, sanma kim, Kimsə halin bilməz anun, üstə hali bəndədir (Nəsimi, natəvandur, bəndədür [9, s. 203]. Gördüyümüz kimi, III şəxs xəbərlik şəkilçisinin ahəngdən asılı olmayaraq dodaqlanan saitli -dur, -dür variantları işlənir.

b) -durur, -dürür. Akad.T.Hacıyevə görə şəkilçi formada üçqat indiki zaman əlaməti mövcuddur [ad/əd+ur+ur; 6. s.63-66]. III şəxsə aid hər iki xəbərlik şəkilçisinin müvazi işlənməsi XIII-XVI əsrlər ədəbi dilimizdə müşahidə olunur. Özü gürbüzdürür yavlaq bahadır, Bahadırlıq yolunda key bəhadır [1, s. 16; güzbüzdürür]. Bulap padişəhindürür bəxşi [1, s. 30; padişəhindürür]. Eşqiniz, canu, bu könlüm təxtinə sultandurur [11, s. 59; sultandurur]. Bildi km, yüzün sifəti ayəti-Qurandurur [11, s. 59; Qurandurur]. Ol həqqi tanı kim, yüzünə Kəbədür, derəm, Mənidə oldurur, əhli-səfa derəm [oldurur; 9, s. 202].

Nəticə: Göründüyü kimi, Azərbaycan dilinin yazılı abidələrində hal və xəbərlik kateqoriyalarına aid morfoloji quruluş xüsusiyyətləri müasir dilimiz ilə müqayisədə ciddi fərqlənmələr nümayiş etdirmir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Dastani-Əhməd-Hərami. Bakı: Gənclik, 1978.
2. Əliyev Y. V. Qədim dil. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2019
3. Füzuli M. Seçilmiş əsərləri. I c., Bakı: Azərnəşr, 1988
4. Füzuli. Seçilmiş əsərləri, II c., Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1988
5. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. Bakı: Elm, 2012

6. Hacıyev T.–dürür/-türür şəkilçisinin mənşəyinə dair. Türk dillərinin tarixi morfolojiyasına dair araşdırmalar. Bakı: Bakı universiteti nəşriyyatı, 1990
7. Həqiqi Cahənşah – Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1986
8. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1986
9. Qəhrəmanov C. Nəsimi «Divanı»nın leksikası. Bakı: Elm, 1970
10. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1973
11. Şah İsmayıl Xətai. Bakı, 2006
12. Vəliyeva G. Qədim türk dili. Bakı: Elm və təhsil, 2013

Рафия Сулейманова

Падежные окончания и предикативные аффиксы имени существительного в средневековых письменных источниках

Резюме

Литературный язык является одной из форм проявления народного языка. Азербайджанский литературный язык характеризуется различными нормативными особенностями на всех этапах и периодах своего исторического развития. Специфическое качество норм охватывает все уровни языка — фонетику, лексику, морфологию и синтаксис. Несмотря на то, что часть этих особенностей стала архаичной для современной литературно-коммуникативной системы, в целом фонетический, лексико-семантический и грамматический строй азербайджанского языка не подвергся коренным изменениям. В целом, независимо от исторической эпохи, нормы постоянно обновляются и замещаются новыми. Вследствие этого те или иные признаки, считавшиеся нормой в одном столетии, могут выйти из употребления в последующие века. Хотя некоторые архаичные черты сохраняют свою актуальность в материалах родственных тюркских языков, в азербайджанском тюркском сфера их использования сузилась до уровня диалектов. В связи с этим как диалекты, так и средневековые письменные памятники считаются незаменимыми источниками для изучения истории азербайджанского языка. В средневековых письменных источниках азербайджанского языка не наблюдается существенных отличий в морфологической структуре по сравнению с современным состоянием языка. Хотя категория падежа в силу своего грамматического содержания и формальных показателей оставалась в основном стабильной на протяжении исторического развития языка, она все же содержит определенные различия. Наряду с определенным и неопределенным видами родительного падежа, встречаются как бесфиксные, так и полноформенные варианты выражения. В источниках XIII–XIV веков варианты окончаний родительного падежа с губными гласными выступают в качестве правомерной нормы. После морфологического признака категории принадлежности окончание винительного падежа наблюдается крайне редко. В формах родительного и винительного падежей прослеживаются отклонения от норм литературного языка или же внешние влияния. Встречаются аффиксы древнего направительно-директивного падежа. В некоторых источниках показатели дательного и винительного падежей употребляются в одном варианте, независимо от гармонии гласных переднего или заднего ряда.

Ключевые слова: форма, падежи, норма, морфологические особенности, аффиксы, гармония гласных.

Ramila Suleymanova

Noun case and predicative suffixes in medieval written sources

Summary

One of the forms of manifestation of the folk language is the literary language. The Azerbaijani literary language is characterized by norm features that are not the same across all

periods and stages. The unique norm quality covers all levels of the language - phonetics, lexis, morphology and syntax. Although some of them have become archaic for the modern literary-communicative system, the phonetic, lexical-semantic and grammatical structure of the Azerbaijani language as a whole has not undergone serious changes. In general, regardless of the period to which it belongs, the norm is updated, replaced by another. As a result, this or that feature that was considered the norm for one century may not be used in the next centuries. Although some archaic features remain relevant as material for related Turkic languages, their scope of use in Azerbaijani Turkish has narrowed to dialects. Therefore, both dialects and medieval written monuments are considered irreplaceable sources for the history of the Azerbaijani language.

In medieval written sources of the Azerbaijani language, there are no serious differences in terms of morphological structure compared to our modern language. Although the case category has remained largely stable throughout the historical development of our language in terms of grammatical content and formal indicators, it also contains some differences. Along with the types of possessive case expressing certainty and uncertainty, suffix-free and full-form expression variants are also present. In sources dating back to the 13th-14th centuries, variants of the possessive case with labial vowels are present in the norm. After the morphological sign of the category of belonging, the accusative case ending is observed in very few cases. In the possessive and accusative cases, deviations from the literary language norm or external influences are observed. The ancient form of the directional-directional case is encountered. In some sources, the accusative and accusative case suffixes are used in one variant, regardless of the intonation.

Key words: form, cases, norm, morphological features, suffixes, harmony.

Çapa tövsiyə edən:

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Rəyçilər:

fil.e.d., dosent Y.Əliyev
fil.f.d., dosent S.Axundov